

УДК 93:331.105.44

Спільне та відмінне у розвитку профспілок Галичини першої чверті XX століття та сучасної України: компаративний аналіз

Р.Я. БЕРЕСТ, І.Р. БЕРЕСТ

Львівський національний аграрний університет, м. Львів, Україна, E-mail: Berest1@mabila.ua

Авторське резюме

Якісні зміни у профспілковому русі сучасної України беруть свої витоки ще з 80-х рр. XX ст. Проте, завершальним етапом майже 70-літньої історії розвитку професійних організацій як єдиної централізованої структури став останній XIX з'їзд профспілок СРСР, який відбувся 1990 р. Профрух з того часу став розвиватися на зовсім іншій основі – федералізму і конфедералізму, що давно практикується в світі в країнах з високорозвинутою демократією. А вже після проголошення незалежності України профспілки відразу відчували зміну політичної ситуації, нових та далеко непростих умов для своєї діяльності. Дане дослідження є однією з перших спроб системного наукового дослідження діяльності професійних спілок на території Галичини у період першої чверті XX – XXI століття. Стаття дає змогу розкрити одне з найважливіших питань – історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Східної Галичини та сучасної України. Також показано роль та значення профспілок у політичному житті Галичини упродовж останнього століття. Застосування порівняльного аналізу дало змогу знайти спільне та відмінне у діяльності профспілкових організацій різних історичних періодів.

Ключові слова: робітники, професійні спілки, австрійська влада, виступи, страйки, Галичина, рух.

Common and different in the development of trade unions of Galicia first quarter of the XX century and modern Ukraine: comparative analysis

R.JA. BEREST, I.R. BEREST

Lviv national agrarian university, Lviv, Ukraine, E-mail: Berest1@mabila.ua

Abstract

Qualitative changes in the trade union movement of modern Ukraine are its origins back to the 80's of the XX century. However, the final stage of almost 70-year history of professional organizations as a single centralized structure began last XIX Congress of Trade Unions of the USSR, held in 1990. Trade union movement since then began to develop on a completely different basis - federalism and konfederalizm that has long been practiced in the world in countries with highly developed democracy. And after Ukraine became independent trade unions immediately felt the change in the political situation, new and not simple environment for their activities. This study is one of the first attempts systematic research activities of trade unions on the territory of Galicia during the first quarter of the XX - XXI century. The article gives an opportunity to reveal one of the most important issues - the historical experience of activity of trade Union organizations of Eastern Galicia and modern Ukraine. It also shows the role and importance of trade unions in the political life of Galicia in the last century. The use of the comparative analysis made it possible to find the common and different in the activities of trade Union organizations of different historical periods.

Key words: workers, trade unions, austrian authorities, performances, strikes, Galicia, movement.

Актуальність теми дослідження, насамперед, полягає у надзвичайній важливості профспілкового руху як невід'ємної складової соціально-економічного розвитку будь-якої цивілізованої країни світу. Досліджувана проблема має цінне наукове значення, оскільки дає змогу розкрити одне з найважливіших питань – історичного досвіду діяльності профспілкових організацій Східної Галичини та сучасної України, зокрема до питань, які поки що не стали об'єктом комплексних досліджень.

Наукова новизна даного дослідження визначається тим, що воно є однією з перших спроб системного наукового дослідження діяльності професійних спілок на території Галичини у період першої чверті XX – XXI століття.

Серед останніх наукових досягнень, які стосуються досліджуваної проблематики, варто відмітити роботи істориків О.Реєнта [6], О.Стояна [7], Р.Береста [1] та ін., котрі показують діяльність та розвиток профспілок та їх роль у будівництві держави.

Якісні зміни у профспілковому русі сучасної України беруть свої витоки ще з 80-х рр. XX ст., коли перебудова в СРСР, що розпочалася у 1985 р., стала новим періодом в історії розвитку профспілкового руху. Проте, як і під час спроб часткових реформ у 60-70-ті рр. минулого століття, в основу перебудовних процесів було покладено компартійну доктрину.

Закріплення цих процесів у новій редакції програми КПРС (прийнята на XXVII з'їзді

КПРС, 1986 р.) не означало суттєвої зміни ставлення правлячої партії до професійних спілок. Основними напрямками діяльності профорганізацій були: «примноження народного багатства; сприяння покращенню умов праці, побуту й відпочинку трудящих; комуністичне виховання мас тощо. Звісно, що за такого становища ніякі зусилля щодо посилення авторитету профспілок, підвищення їх реальної ролі та відповідальності в суспільстві не мали позитивних наслідків» [6, с. 546].

Завершальним етапом майже 70-літньої історії розвитку професійних організацій як єдиної централізованої структури став останній XIX з'їзд профспілок СРСР, який відбувся 23–27 жовтня 1990 р. [7, с. 99]. На ньому було проголошено, що централізована структура ВЦРПС припиняє своє існування і на її місці створюється якісно новий профцентр – Загальна конфедерація профспілок СРСР. Таким чином, з демократичним централізмом, який визначав основу діяльності й організаційно-структурну побудову професійних об'єднань СРСР та профспілкових організацій союзних республік, було покінчено. Профрух з того часу став розвиватися на зовсім іншій основі – федералізму і конфедералізму, що давно практикується в світі у країнах з високорозвиненою демократією [6, с. 568].

Із середини 80-х рр. XX ст. гострою стала проблема зайнятості населення, вдосконалення системи працевлаштування та посилення соціальних гарантій для трудящих. Завдяки втручання профспілок частина працівників, що масово вивільнялися того часу, була працевлаштована в підприємствах, які не скорочувалися. Частину звільнених було скеровано на навчання з метою підвищення кваліфікації чи одержання нових професій. Заходи проводилися за рахунок підприємств. У навчальний період робітникам і службовцям зберігали середній зарібок. Не складало проблем працевлаштування на підприємствах, яким були потрібні відповідні фахівці.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. профспілковий рух започаткував якісно новий етап свого розвитку, який мав ознаки організаційно-структурного плюралізму, характеризувався посиленням ролі й самостійності первинних професійних ланок та їх об'єднань, незалежністю у прийнятті рішень і в діях профцентрів, пріоритетом захисних функцій над державно-політичними й господарськими у діяльності профспілок.

Після проголошення незалежності України профспілки одразу відчули зміну політичної ситуації, нових та далеко непростих умов для своєї діяльності. В перехідний період формувалася нова держава, а зі зміною політичного курсу в економічне життя прийшли роздержавлення й приватизація, які не завжди відзначалися прозорістю. З'явилися такі негативні явища, як

дисбалансованість колишньої економічної системи, що сприяло припиненню й розвалу багатьох виробництв, погіршенню умов праці, появі безробіття, стрімкому росту інфляційних процесів, постійним затримкам соціальних виплат, заробітної плати і навіть введенням обмежень на споживання товарів тощо.

Нові завдання, які поставило життя перед профспілками, були чітко сформульовані у Програмі Федерації профспілок України – документі, що прийнятий вперше в історії профспілкового руху незалежної України. Зокрема, у Програмі йдеться про те, що за умови розбудови правової Української держави профспілки захищатимуть трудові права і інтереси членів профспілок усіма засобами, що є в їхньому розпорядженні та домагатимуться чіткого виконання державою Декларації ООН, інших міжнародних договорів про права та свободи людини, до яких приєдналась Україна. Здійснювати це передбачалося через:

- участь у підготовці законодавчих актів, адміністративних та інших заходів;
- визнання державою міжнародних норм щодо застосування праці, їх забезпечення та реалізацію;
- здійснення реформи трудового законодавства відповідно до нових економічних відносин;
- розробку за участю профспілок концепції трудового законодавства та Кодексу законів про працю України в новій редакції;
- надання членам профспілок правової допомоги;
- представлення інтересів членів профспілок у судах та організаціях державного управління [9, с. 218].

Відчуваючи нагальну необхідність напрацювання нормативної, законодавчої бази для своєї роботи, профспілки стають ініціаторами практично всіх основних законів, що регламентують їх соціально-трудова відносини з урядом та роботодавцями.

Завдяки колосальним зусиллям народних депутатів – представників профспілок, які були обрані до парламенту в одномандатних виборчих округах та від окремих політичних партій, у законодавчому органі стало можливим створення правових гарантій діяльності профспілок. За роки утвердження незалежності України профспілковими депутатами запропонована і проведена через Верховну Раду України практично вся законодавча база для діяльності профспілок.

У вирі жорстких соціально-економічних умов районні та обласні організації ФПУ змушені були вдаватися до активних дій щодо захисту трудових і соціальних прав та інтересів своїх членів. У відповідь органи державної влади неодноразово робили спроби ослабити профспілки, применшити їх вплив на суспільно-політичне життя України. Чимало державних функціонерів прагнуло вилучити профспілкові, тобто народне майно для його приватизації. Конкретни-

ми практичними діями влади стали законодавчі ініціативи Уряду щодо профспілкового майна, управління коштами соціального страхування, альтернативи Закону про профспілки тощо.

Як уже стверджувалося, фундаментальні права профспілок в Україні визначені статтею 36 Конституції України, якою встановлено, що громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових й соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їх професійної діяльності. Професійні спілки можуть утворюватися без попереднього дозволу на основі вільного вибору громадян. Усі професійні організації мають рівні права. Обмеження щодо членства у профспілкових спілках встановлюються виключно цією Конституцією і законами України.

Право на об'єднання у профспілки є одним з найважливіших у цивілізаційному суспільстві, а його реалізація – це показник існування в ньому демократії. Профспілкова свобода передбачає політичну і фінансову незалежність профспілок від держави, політичних партій, підприємств і церкви.

Слід зазначити також, що Конституція (ст. 44) гарантує право громадян на страйк [5]. Реалізація цього права забезпечується Законом «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», який після кількох років дебатів був прийнятий Верховною Радою України 30 березня 1998 р. [3]

Крім того, гарантії діяльності профспілок України забезпечуються такими законами, як Кодекс законів про працю, «Про колективні договори і угоди», «Про оплату праці», «Про охорону праці», «Про зайнятість населення» та низкою інших законодавчих актів. Зокрема, ст. 21 Закону України «Про зайнятість населення» встановлює, що профспілки беруть участь у розробці державної політики зайнятості, відповідних законодавчих актів, рішень місцевих рад народних депутатів. Також у Законі України «Про колективні угоди» визначаються права та повноваження профспілок по забезпеченню захисту громадян від безробіття шляхом укладання колективних договорів, республіканських і територіальних угод профспілок з органами державного управління та підприємствами [3].

Своєрідною профспілковою Конституцією став Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», прийнятий Верховною Радою України 15 вересня 1999 р. Він є базовим законом, що регулює права профспілок і практично увібрав у себе всі найважливіші норми, встановлені іншими законами стосовно профспілок [4].

В розділі першому Закону визначаються основні терміни, що використовуються в Законі, мета діяльності профспілок і сфера її за-

кону, законодавство про профспілки, заборона дискримінації за ознаками належності до профспілок, право на об'єднання у профспілки та членство в профспілках, право профспілок на створення організацій, міжнародні зв'язки, рівність, статус, незалежність і статuti профспілок, взаємозв'язок профспілок з державою, порядок легалізації та припинення діяльності профспілок тощо.

У другому розділі Закону закріплені права профспілок, їх об'єднань представляти і захищати права та інтереси членів профспілок, на ведення колективних переговорів та укладання колективних договорів і угод, повноваження профспілок, їх об'єднань щодо захисту прав громадян на працю та здійснення громадського контролю за дотримання законодавства про працю, у забезпеченні зайнятості населення, щодо соціального захисту та забезпечення достатнього життєвого рівня громадян, у галузі соціального страхування і соціального забезпечення, в управлінні підприємства та при зміні форм власності, у вирішенні трудових спорів, на організацію страйків й проведення інших масових заходів, на інформацію з питань праці та соціально-економічного розвитку, на створення навчальних, культурно-освітніх закладів, дослідних і інших організацій, щодо охорони здоров'я громадян, фізичної культури, спорту, туризму та охорони довкілля, у сфері захисту духовних інтересів трудящих, прав громадян, щодо притягнення до відповідальності посадових осіб, власності профспілок, на господарську й фінансову діяльність профспілок, щодо захисту прав та інтересів своїх членів.

Розділ третій Закону визначає права профспілкових організацій на підприємствах, в установах і організаціях щодо соціального захисту та захисту трудових прав працівників.

У четвертому розділі Закону закріплені гарантії прав профспілок щодо їх діяльності; гарантії для працівників підприємств, установ або організацій, обраних до профспілкових органів; обов'язки роботодавця щодо створення умов діяльності профспілок; надання профспілковим організаціям підприємств, установ або організацій будинків, приміщень, споруд для проведення культурно-освітньої, оздоровчої, фізкультурної та спортивної роботи; обов'язки роботодавця надавати інформацію на запити профспілок, їх об'єднань.

Розділ п'ятий Закону встановлює відповідальність за порушення законодавства про профспілки.

У зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» втратив чинність Закон СРСР «Про професійні спілки, права та гарантії їх діяльності» від 10 грудня 1990 р. Деякі норми цього Закону передбачали більш широкі права профспілок. Зокрема, це стосується права законодавчої

ініціативи (ст. 7), яке було втрачене у зв'язку з прийняттям у 1996 р. Конституції України [4].

Отже, з часу набуття Україною незалежності відбулося правове врегулювання діяльності профспілок. Слід також зазначити, що за цей період була напрацьована ґрунтовна законодавча база, що закріплює права і гарантії діяльності профспілок у сфері захисту інтересів членів профспілок та об'єднаних ними найманих працівників. Окремими законами України регулюються права профспілок: щодо їх діяльності в певних галузях економіки, зокрема, в транспортній, в сфері культури, в релігійних організаціях тощо; в регулюванні деяких видів соціально-трудова відносин, зокрема, у сфері оплати та охорони праці, соціального страхування, визначення мінімальних соціальних стандартів тощо.

Порівнюючи діяльність профспілок у сучасній Україні із профспілковим рухом у Галичині в першій чверті ХХ ст., в загальноісторичному контексті можна виводити пріоритетність трьох напрямів їх діяльності у вимогах щодо:

- забезпечення зайнятості населення;
- забезпечення гідної заробітної плати;
- забезпечення належних (покращених) умов праці.

Захист працівників за цими напрямками характерний для профспілок дорадянських часів аж до кінця 20-х років ХХ століття [1, с. 10] та деякою мірою для сьогодення.

На початку ХХ ст. дедалі більшого розмаху набрав страйковий рух робітників. У 1900–1903 рр. у Східній Галичині відбулося 70 робітничих страйків, які часто супроводжувалися мітингами, зборами і демонстраціями. За підрахунком частка страйків, якими керували профспілки, коливалася у 1894–1910 рр. від третини до половини всіх виступів, решта протікала стихійно [2, с. 102].

Разом із тим, у подальшому в Галичині (та й у радянській Україні) профспілкам були нав'язані невластивні їм функції – управління соціальним страхуванням та інші напрями соціальної роботи. Таким чином державна влада радянська влада намагалась «зв'язати руки» профспілкам.

У більш пізній період (після 1939 р. та після Другої світової війни) профспілки радянського періоду відігравали роль допоміжного механізму (привідного пасу) державно-адміністративної системи. Вони були частиною адміністрації підприємств, установ, що розподіляла нематеріальні ресурси: житло, садові ділянки, право на відпочинок тощо. Тобто профспілки вико-

нували соціальну роботу та функцію служби управління персоналом. У цілому профспілки, починаючи з 30-х і майже до кінця 80-х років, відігравали роль головної рушійної сили у реалізації соціальної політики держави і, потрібно сказати, що не без успіху. Водночас про захисну функцію мови практично не йшлося.

Як і в профспілках Галичини початку кінця ХІХ – початку ХХ ст. [8, с. 375–388], початок 1990-х рр. ознаменувався наступом держави на права профспілок (трудовників) – позбавлення законодавчої ініціативи, права контролю за охороною праці, правових інспекцій, здійснюється спроби усунення профспілок від управління соціальним страхуванням. Ці дії супроводжувались затримкою заробітної плати, скеруванням трудових колективів у неоплачувану відпустку, зупинкою виробництв тощо. У незалежній Україні тривалий час не були вирішені проблеми з підрахунками межі малозабезпеченості і, відповідно, з мінімальною заробітною платою, а це тягне за собою проблеми пенсійного забезпечення.

Саме сьогодні, коли як ніколи постає нагальна потреба у захисті трудівника, настав час профспілкам діяти. Найближче майбутнє, маємо велику надію, покаже, що головна функція українських профспілок – захищати працівника. Отже, компаративний аналіз профспілкового руху Галичини у першій чверті ХХ ст. та сьогодення виявляє схожі проблеми, з якими і тоді і зараз стикалися профспілкові об'єднання. Насамперед, це тиск з боку держави та великих власників, намагання урядових структур втрутитися у роботу профспілок тощо. Крім того, і століття тому назад, і зараз матеріальний стан західноукраїнського робітництва знаходиться у незадовільному становищі, що, звичайно, додатково актуалізує питання про його захист, у т.ч. зусиллями профспілкових об'єднань.

Водночас, на відміну від сучасної України, профрух на західноукраїнських теренах зазнав впливу спочатку народницьких, а згодом – соціалістичних ідей. Діставши в 1870 р. офіційне право на страйки, робітництво краю разом з тим постійно відчувало тиск з боку держави та роботодавців, що вживали контрзаходів (закриття професійних спілок, локауту тощо) проти організаторів цих акцій.

Однією з особливостей профруху в Галичині, що об'єднує його з сучасною Україною, було те, що в ньому брали активну участь не лише пролетарські верстви, а й представники професійних об'єднань людей розумової праці, службовців, молоді.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.) / Роман Берест. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 1995. – 126 с.
2. Жерноклеєв О.С. Профспілки в структурі та діяльності соціал-демократичних партій Галичини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О.С. Жерноклеєв // Вісник Академії праці і соціальних відносин

- Федерації професійних спілок України : [наук.-практ. збірник]. – 2009. – № 3 (50). – С. 100–107.
3. Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 34. – Ст. 227.
4. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 45. – Ст. 397.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст.141.
6. Нариси історії професійних спілок України / О.П. Реєнт [та ін.]; голов. ред. О.М. Стоян ; Федерація профспілок України. – К. : [б.в.], 2002. – 729с.
7. Стоян Г.О. Професійні спілки України (1992–1997 рр.) / Г. О. Стоян. – К. : [б.в.], 1998. – 163 с.
8. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – вид. 2-ге, переробл. і доп. Т. 1: З найдавніших часів до початку XX ст. / Уклад. В. Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О. Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – 471 с.
9. Через соціальний діалог – до гідного життя людини праці / заг. ред. Г. В. Осовий ; Федерація профспілок України. – К. : [б.в.], 2007. – 267 с.

Стаття надійшла до редакції 09.07.2014

REFERENCES:

1. *Berest R. Narisy istoriji profspilkovogho rukhu v Zakhidnij Ukrajinі (1817-1939 rr.)* (Essays on the history of the trade Union movement in Western Ukraine (1817-1939 years)). Droghobych: *Vyd. firma «Vidrodzhennja»*, 1995, 126 p.
2. *Zhernoklejev O. S. Profspilky v strukturі ta dijalnosti social-demokratychnykh partij Ghalychyny naprykinci XIX – na pochatku XX st.* (Trade unions in the structure and activity of the social-democratic parties of Galicia in the late XIX - early XX centuries). 2009, no. 3 (50), p. 100-107.
3. *Zakon Ukrajinu «Pro porjadok vyrishennja kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv)»* (Law of Ukraine «The procedure for settling collective labor disputes (conflicts)). *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu*, 1998, no. 34, p. 227.
4. *Zakon Ukrajinu «Pro profesijni spilky, jikh prava ta gharantiji dijalnosti»* (Law of Ukraine «Trade Unions, Their Rights and Guarantees»). *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu*, 1999, no. 45, p. 397.
5. *Konstytucija Ukrajinu* (The Constitution of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrajinu*, 1996, no. 30, p. 141.
6. *Narisy istoriji profesijnykh spilok Ukrajinu* (Essays on the history of trade unions of Ukraine). Kyiv [b.v.], 2002, 729 p.
7. *Stojan Gh.O. Profesijni spilky Ukrajinu (1992–1997 rr.)* (Trade unions of Ukraine). Kyiv [b.v.], 1998, 163 p.
8. *Khrestomatija z istoriji derzhavy i prava Ukrajinu: U 2-kh t.: Navch. posib. dlja stud. juryd. spec. vyshh. zakl. Osvity* (Readings in the history of state and law of Ukraine: in 2 volumes.: a manual for law students of higher educational institutions). Kyiv: *Vydavnychyj Dim «In Jure»*, 2000, p. 471.
9. *Cherez socialjnyj dialogh – do ghidnogho zhyttja ljudyny praci* (Through social dialogue - to decent life). Zagh. red. Gh. V. Osovyj; *Federacija profspilok Ukrajinu*. Kyiv [b.v.], 2007. 267 p.

Берест Ігор Романович – кандидат історичних наук, старший викладач
Львівський національний аграрний університет
Адреса: 80381, м. Дубляни, вул. В. Великого, 1
E-mail: Berest1@mabila.ua

Берест Роман Ярославович – доктор історичних наук, в.о. професора
Львівський інститут економіки і туризму
Адреса: 79007, м. Львів, вул. Менцинського, 8
E-mail: Berest_liet@ukr.net

Berest Ighor Romanovych – PhD in history, senior lecturer
Lviv national agrarian university
Address: 1, V. Velykogh Str., Dubljany, 80381
E-mail: Berest1@mabila.ua

Berest Roman Jaroslavovych – doctor of historical sciences, acting Prof.
Lviv institute of economy and tourism
Address: 8, V. Mencynsjkogho Str., Ljviv, 79007
E-mail: Berest_liet@ukr.net